

Oroszország, az Egyesült Államok és a „perzsa bomba”

Az orosz-iráni nukleáris együttműködés története

Deák András

A Teleki László Intézet Külpolitikai Kutatások Központjának főmunkatársa. Legfőbb kutatási területe a poszt-szovjet térség, Oroszország, kelet-európai energiapolitikák.

A jelen szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Kiadja:

<http://alapitvany.kul-vilag.hu>

<http://www.nato-kozpont.hu>

Deák András:
Oroszország, az Egyesült Államok és a „perzsa bomba”
Az orosz-iráni nukleáris együttműködés története

A tanulmány az iráni nukleáris program és az abban játszott orosz szerepvállalás történetének rövid áttekintését adja. Részletesebben kitér a kooperáció mögött meghúzódó, a kilencvenes évek folyamán gyakran változó moszkvai motivációkra és a kérdéskörnek az orosz-amerikai kapcsolatokra való kihatásaira.

Bevezetés

Az orosz-iráni nukleáris együttműködés megítélése meglehetősen vegyes. A busehri atomerőmű felépítésében játszott orosz szerepről nemcsak a világpolitikai szereplők alkottak egymásnak élesen ellentmondó véleményt, de gyakran a szakértők és a kutatók is. Több alapvető kérdés is felmerül a kérdéskör kapcsán. Mennyiben függ össze Irán katonai és békés célú nukleáris programja? Jelent-e érdemi hozzájárulást a busehri nukleáris blokk az iráni atombomba előállításához? Mennyire közvetlen fenyegetés a „perzsa bomba”? Mennyiben érzékelik Moszkvában az együttműködéssel járó veszélyeket? Mi motiválja a Kremlt, mennyire tudatos a magatartása? Mivel vehető rá Oroszország a kooperáció beszüntetésére, milyen teheráni garanciák mellett lenne az minden további következmény nélkül folytatható?

A fenti kérdések egyikére sincs egyhangú válasz. Vannak olyan vélemények, amelyek szerint a busehri blokk az iráni atombomba gyártásának integráns része és Moszkva ennek tudatában, rosszhiszeműen, vagy a nemzetközi közösség zsarolásának céljából segédkezik abban. A másik, ezzel élesen polemizáló álláspont, miszerint az orosz-iráni együttműködésből semmilyen érdemi, katonai előnyhöz nem jut Teherán, amelynek ilyen jellegű atomprogramja amúgy sem lehet túlságosan előrehaladott. Ebben a cikkben röviden bemutatom az együttműködés történetét és a három, a kérdésben leginkább aktív hatalom, Irán, az Egyesült Államok és legfőképp az ügyben meghatározó Oroszország álláspontját.

Anélkül, hogy a fent idézett, amúgy sem összebékíthető vélemények legkisebb közös többszörösét próbálnám megtalálni, részletesebben kitérek a lehetséges moszkvai motivációkra, amelyek egyes időszakonként és az érintett intézményenként rendszeresen

változtak. Nem véletlen, hogy szinte mindegyik, az orosz magatartást magyarázó iskola megtalálja a maga érveit és az azokat alátámasztó időszakokat, bizonyítékokat.

Az előzmények

Az első iráni atomerőmű-programot még a hetvenes évek elején, a Pahlavi-korszak idejében fogadták el. 2000-ig több mint 20 reaktort kívántak mintegy 30 milliárd dolláros befektetéssel felépíteni. A program mellett szóló döntő érv az energia-termelés diverzifikációja és az olajexport fenntartásának kívánalma volt. Az akkori Irán költségvetési bevételeinek 90% -át adta az olajkivitel, amely szint tarthatatlan lett volna a vezetés által vizionált növekedési ütem mellett. Az 1973-as olajárrobbanás tovább növelte a nukleáris energia versenyképességét.¹

Irán számára a szükséges technológia és a fűtőelemek beszerzésére három partner kínálkozott. Németországgal, Franciaországgal és az Egyesült Államokkal meg is kezdődött a kooperáció, amelynek keretében iráni szakértőket képeztek nyugati egyetemeken, tárgyalásokat folytattak a fűtőelemek beszerzéséről, illetve a német és a francia féllel megállapodtak két-két atomerőművi blokk teljes felépítéséről. A németek által épített busehri erőmű 1980-81-ben került volna átadásra, míg a franciák Ahvazban 1983-84-re lettek volna készen.

Ugyanakkor a teheráni ambíciók nem korlátozódtak pusztán a fűtőanyagkör egyes pontjaira. Ez azt jelentette, hogy hosszabb távon maguk akarták előállítani az erőművekhez szükséges uránt. Ennek érdekében iráni területen geológiai kutatásokat kezdtek, urándúsító üzemek megvételéről folytattak tárgyalásokat. 1974-ben Teherán egymilliárd dollárért 10%-os részesedést szerzett egy épülő franciaországi urándúsítóban, amelynek révén teljes hozzáférést nyert volna mind a technológiához, mind a termékhez. Mindez már ekkor felvetette egy esetleges iráni atombombához szükséges technológia beszerzésének a veszélyét. Nem véletlen, hogy 1976 októberében a Szovjetunió Franciaországnak küldött jegyzékében nehezményezte az túlzott párizsi engedékenységet.

Az 1979-es iráni forradalom egy csapásra megváltoztatta a helyzetet. Nem mintha a Khomeini rezsimtől távol álltak volna a nukleáris ambíciók, az iszlám rezsim az önerőre támaszkodást hirdette, így akár a békés célú, akár – az amerikai és a szomszédos államok részéről való fenyegetés árnyékában – a katonai szempontú kutatásokat előszeretettel támogatta volna. Mindazonáltal az új helyzetben az összes nyugati kormány beszüntette a

Teheránnal való együttműködést, így az addig kiépített nukleáris ipar meglehetősen kezdetleges maradt. Nem készült el egyik busehri blokk sem – az első 70-90%-os készültségi állapotban üzemképtelen volt. Az irak-iráni háborúban Bagdad le is bombázta azokat, noha önerőből történő befejezésükre Teherán amúgy is képtelen lett volna. Ugyancsak pár hónapon múlt, de Irán nem kapta meg az addigra felépült franciaországi dúsítóból igényelt technológiákat és uránt sem.

Az új helyzetben Irán legfeljebb a nukleáris anyagok illegális piacáról, illetve a valamilyen kezdetleges technológiákkal rendelkező és azokat eladni hajlandó országoktól remélhetett támogatást. A nyolcvanas évek folyamán azonban egyik forrásból sem lehetett érdemi módon pótolni a hiányzó alapokat, míg magát Teheránt lekötötte az Irakkal vívott évtizedes háború. Adott keretek közt legfeljebb a helyzet konzerválására, az iparágnak, ha nem is a fejlesztésére, de fenntartására lehetett törekedni. Így sikerült befejezni pár kisebb, a forradalom után félbe maradt kísérleti reaktor építését, bizonyos mértékű kooperációt kialakítani Kínával, illetve az (az Irán) uránbányát némileg kiépíteni.

A helyzet csak a nyolcvanas évek végén változott meg, amikor újraindult az iráni nukleáris program. A gazdaság-fejlesztési terv keretében öt erőmű építését irányozták elő. Bár több nyugati állammal folytattak tárgyalásokat – többek között Németországgal, Svédországgal, Argentínával és Franciaországgal – az amerikai ellenállás rendre zátonyra futtatta ezeket a kísérleteket. Lényegében két másik, erőművi technológiákkal már rendelkező potenciális partner maradt: Kína és a Szovjetunió. Kínával 1992 szeptemberében aláírtak egy nagy ívű terveket tartalmazó jegyzőkönyvet a nukleáris együttműködésről, amely alapján Peking több technológiát is átadott volna Iránnak és két könnyűvízes reaktor építését is előirányozták, az elképzelések szerint Busehrben. Ez a kooperációs egyezség – ha teljesül – többé-kevésbé befejezte volna azt, ami a hetvenes években a nyugatiak közreműködésével elkezdődött, és a forradalom miatt félbe maradt. Azonban washingtoni nyomásra Peking előbb elhalasztotta az egyezség végrehajtását, majd 1997-ben gyakorlatilag felmondta a jegyzőkönyvet.

Az orosz-iráni együttműködés kezdete és az első amerikai reakciók

A szovjet-iráni kapcsolat meglehetősen feszült volt a nyolcvanas évek legvégéig. A sa h rendszerével annak Amerika-barátsága miatt, míg a Khomeini-rezsimmel a Szovjetunió muzulmán népeire gyakorolt esetleges hatás miatt maradt hűvös a viszony. Fokozta az

ellentéteket az afganisztáni megszállás, illetve a Bagdadnak nyújtott szovjet katonai támogatás. A „problémás” kérdések elrendeződése és a gorbacsovi diplomáciai kurzus tette lehet övé, hogy 1989-re rendezzék a szovjet-iráni viszonyt. A kétoldalú gazdasági kapcsolatok napirendjén már az első perctől kezdődően szerepelt valamilyen szintű nukleáris kooperáció kérdése.

Ez a szándék 1992 augusztusában konkretizálódott, amikor a felek egyezményt írtak alá kettő-négy reaktorblokk építéséről és azok fűtőanyaggal való ellátásáról, egy ugyancsak ekkor kötött keretegyezményben rögzítették az iráni diákok oroszországi szakirányú képzését és egyéb, az atomenergia békés felhasználással kapcsolatos kérdéseket. A szerződésnek mindazonáltal még két évig nem volt semmilyen érdemi következménye: Teherán ragaszkodott az észak-iráni, a Kaszpi-tenger övezetében fekvő építési területhez, ezt a lehetőséget azonban a szeizmológiai mérések alapján Moszkva már korábban kizárta. A kérdésben meglévő nézeteltérések miatt Teherán csak több mint egy év késéssel ratifikálta az egyezményt.

A halogatásnak azonban voltak más okai is. Orosz politikai körökben ekkor még aligha fogadták egyöntetű lelkesedéssel az Iránnal való, ilyen érzékeny technológiákra is kiterjedő együttműködést, az erőmű-építési tervek támogatóival szemben sokan óvatosabb magatartást tartottak volna kívánatosnak, vagy kifejezetten elleneztek azt. A támogatók között volt természetesen a nukleáris ipar, élén az Atomipari Minisztériummal. Az orosz ágazat részben az 1986-os csernobili katasztrófa miatt, részben a kilencvenes évek elejének gazdasági recessziójából kifolyólag megrendelések nélkül maradt, ezért akárcsak az összes hasonló iparág, a nukleáris ágazat is külföldi piacokat kezdett keresni. Ebből a szempontból kétségtelenül kapóra jöttek az iráni igények, és úgy a Minisztérium, mint az iparági lobbizás is töretlenül támogatja ezeket a terveket.²

Másfelől az ilyen gazdasági-pénzügyi érvelés mögé ekkor még nem sorakoztak fel a nemzetbiztonsági érvek. Az orosz hírszerzés tartva magát a korábbi szovjet állásponthoz, nem zárta ki az iráni katonai nukleáris program létezését. A hírszerzés 1993 januári nyílt jelentése meglehetősen kétértelműen fogalmazott a kérdésben: egyfelől konstataálta a lemaradást, még optimális esetben is kizárta egy perzsa nukleáris fegyver kifejlesztésének esélyét az elkövetkezendő évtizedben, másfelől rögzítette az erre irányuló iráni törekvéseket, a kettős technológiák növekvő importját és a szükséges politikai akaratot.³

A döntő tényező az ekkor meghatározó külpolitikai irányzat volt: márpedig a korai kozirjevi irányvonal kizárólag az Egyesült Államokra koncentrált. A hivatalos külpolitikai kurzus Amerikától várta, hogy beemeli Oroszországot az új nemzetközi rendszerbe, segíti a megkapaszkodást, és ezen túlmenően konkrét gazdasági-pénzügyi támogatást is nyújt majd

Moszkvának. Az Iránnal való nukleáris együttműködés nemhogy keresztezte volna ezeket a terveket, de a kozirjevi diplomácia értékrendje szerint megingatta volna az Oroszországba vetett bizalmat, ezáltal is rontva a beilleszkedés esélyeit. Az orosz külpolitika fő kérdése 1992-93-ban éppen ezért az volt, hogy milyen kooperációs fórumokat tud teremteni Washingtonnal, és kifejezetten kerülte az amerikai bírálókat esetlegesen kiváltó témákat.

A lehetséges partnerségi szálak egyike éppen az új nemzetközi helyzetnek megfelelő anti-proliferációs rendszerek kialakítása lett volna. Moszkva aktívan részt vállalt a leszerelésben, 1991 nyarán és 1993 elején aláírta a START-1 és START-2 egyezményeket. Azonban ezen a – orosz szempontból amúgy is kényszerű – lépésen túlmenően is kifejezetten agitált valamilyen proliferációs rezsim kidolgozása mellett. Jelcin 1992. januári-februári nyugati körútjának épp a korábbi katonai potenciál leszerelése és a kérdésben való teljes együttműködés volt a legfőbb üzenete. Az orosz elnök többek között bejelentette a békés célú orosz nukleáris export a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség fokozottabb ellenőrzése alá helyezését, a rakéatechnológiára vonatkozó anti-proliferációs rezsimhez való feltételek nélküli csatlakozást, illetve kemény és kíméletlen exportkontrollt ígért nemcsak Oroszországon belül, de közvetve a Független Államok Közösségének többi tagállamában is.⁴ Ezt az elszántságot csak részben indokolta az akkori oroszországi közhangulat és az orosz külpolitika megváltozott lelkületére vonatkozó moszkvai bizonyítási kényszer.

Az első évek ezért egyfajta patthelyzetben teltek el. Az orosz iparági lobbiharciasan agitált az együttműködés mellett, miközben a nemzetbiztonsági döntéshozatal legalábbis óvatos, ha nem megosztott volt a kérdésben. Az Egyesült Államok nyíltan nehezményezte az 1992-es szerződéseket, a Bush- és a Clinton-adminisztráció egyformán az ügylet visszavonása mellett tört lándzsát. Ugyanakkor az 1993. áprilisi vancouveri csúcson a kérdést még csak szakminiszteri szinten tárgyalták, ami egyet jelentett a problémák öröklésével.⁵ A Kreml ebben a helyzetben nem forszírozta az Iránnal való együttműködést.

A busehri szerződés

Ilyen körülmények között az orosz-iráni nukleáris kooperáció csak a moszkvai politikai irányvonal változása után kaphatott újabb lendületet. 1993 végétől gyorsuló ütemben romlott az orosz-nyugati viszony. Bár ennek az orientációváltásnak sokkal inkább a jugoszláviai konfliktus és a NATO-bővítés szolgált alapjául, a moszkvai külpolitika más területeken is hajlamosabb volt felvállalni az Egyesült Államokkal a konfliktusokat. Moszkva

kifejezetten a saját erőforrásaira támaszkodva, önerőből igyekezett valamilyen formában megkapaszkodni a világpolitikában. Egy ilyen nagyhatalmi kísérletbe pedig inkább illett az iráni atomerőmű-építés támogatása, mint az előzőbe.

Ebben az időszakban az orosz diplomácia is igyekezett valamilyen sajátos profilt kialakítani, alternatív szövetségeseket keresni. Erre már csak azért is szükség volt, mert a lejtőre került nyugati kapcsolatrendszer kifejezetten izolálódással fenyegette Oroszországot. Valahol kompenzálnia kellett, és értelemszerűen ekkor kerültek előtérbe olyan, a Nyugattól független vagy velük szemben ellenséges hatalmi pólusok, mint Kína, India, Irán vagy Irak. Ilyen szövetségek gazdasági, érdemi megalapozásához Moszkvának viszonylag kevés eszköz állt a rendelkezésére. Az orosz külkereskedelem 70%-a a nyugati országokkal realizálódott, onnan érkezett egyedül jelentős pénzügyi támogatás és onnan remélhetett egyedül jelentősebb technológia- és tőkeimportot.

Ha tehát Moszkva valóban fontosnak akart mutatkozni, fel akarta hívni magára a figyelmet, akkor áruba kellett bocsátania a szovjet korszakból visszamaradt, és a új partnereknél hiányzó katonai és ipari technológiáit. A korabeli politikai közeg épphogy bátorította a Kínába és Indiába irányuló hadiipari exportot, a nemzetbiztonsági szempontok a háttérbe szorultak. Nem véletlen, hogy napirendre került az Iránnal folytatandó szélesebb körű nukleáris együttműködés is.

1995. január elején írták alá miniszteri szinten az orosz-iráni együttműködés két újabb meghatározó dokumentumát, amelynek tartalmában a felek még 1994. szeptember végén többé-kevésbé megállapodtak. Az a tény, hogy három hónap alatt sikerült a szerződéseket „áthajtani” az egész orosz döntéshozatalon, igencsak erős politikai támogatást sejtet.⁶ Az egyezmények szövegét máig nem hozták nyilvánosságra, kisebb bizonytalanságot keltve azok értelmezésekor. Az mindenesetre tudható, hogy ekkor állapodnak meg a felek a busehri blokk oroszok által történő felépítéséről. Irán végül rákényszerült a már előkészített és az iraki bombázások óta parlagon hagyott helyszín Moszkvának való felajánlására, mivel minden más partner elzárkózott a vele való együttműködéstől. A könnyűvízes blokk üzembe helyezése mintegy 800-1000 millió dolláros megrendelést jelentett. Ennél is fontosabb azonban, hogy három másik, nagyteljesítményű blokk kiépítését helyezték kilátásba. Nyugati becslések szerint ezek a megrendelések összesen akár nyolc milliárd dolláros bevételt is jelenthettek/jelenthetnek a nélkülöző orosz nukleáris ipar számára.

Ennél is nagyobb nyugati felzúdulást keltett azonban az atomiparért felelős vezetők tárgyalásai során aláírt jegyzőkönyv. Ebben egy kísérleti reaktor építését, kisebb mennyiségű

urán szállítását, iráni szakemberek képzését, egy uránbánya felszerelését, majd ezt követően egy urándúsító egység üzembe helyezését irányozták elő. Főleg ez utóbbi két pont nem illett bele a békés célú nukleáris együttműködés profiljába, és ellentmondott az Oroszország által vállalt anti-proliferációs kötelezettségeknek is. Az egyezségek végrehajtása esetén Teherán nagy lépést tett volna előre a teljes fűtőanyagkör kiépítése, a nukleáris önellátás megteremtése felé, kritikus technológiákat szerezhetett volna be.

A miniszteri szinten kötött megállapodás nemcsak az amerikai, de valószínűleg az orosz adminisztrációnak is sok volt. Erre utal, hogy a gázcentrifugák exportjáról és az urándúsítóról folyó tárgyalásokat Jelcin, Clinton moszkvai útja elött, leállította, a jegyzőkönyv ezen pontjait annulálta. Erre formailag nem is lett volna szükség, hiszen Viktor Mihajlov atomipari miniszter előzetes kormány-engedély hiányában tett ilyen ígéretet. Ha azonban Moszkvában úgy gondolták, hogy ez által megmenthetők az egyezmény többi pontja, akkor alaposan tévedtek.

Washington az egész együttműködés leállítását kérte számon Moszkván, nemcsak a kooperáció szintje aggasztotta őket, de az iránya is. Egyrészt helyesen érzékelték, hogy az orosz politikai elit jelentős része támogatja az ügyletet, ezért minden kompromisszum átmenetinek bizonyulhat. Ebbe az irányba mutatott az atomipari miniszter, Viktor Mihajlov nagyfokú önállósága. Ha egy szakminiszter ilyen megállapodásokat lobbizhat ki, tetézve ezt az akkori orosz export-ellenőrzés igencsak kezdetleges állapotaival, jogosan merülhetett fel kétely bármilyen kétoldalú, orosz-amerikai egyezség betarthatóságát illetően.

A januári megállapodások legfontosabb következménye kétségtelenül az volt, hogy az amerikai belpolitika napirendjére tűzte az orosz-iráni együttműködés kérdését. Az ellenzéki republikánusok szankciókat és kemény fellépést követeltek, ami jelentősen szűkítette az egyébként erősen orosz-centrikus Clinton-adminisztráció mozgásterét.

Washington több érvet is felhozott az ügylet ellen:

- Iránnak titkos, katonai nukleáris programja van. Ebben a kérdésben, mint már fentebb utaltam rá, nem volt egyértelmű az orosz nemzetbiztonsági vélemény. Mindazonáltal a megváltozott politikai helyzetben az orosz álláspont fokozatosan elmozdult, egyre inkább az ilyen jellegű bizonyítékok hiányára helyezték a hangsúlyt.⁷
- Az orosz építésű busehri blokk uránját Irán katonai célokra kívánja felhasználni. Némileg alátámasztotta ezt az érvelést az a tény, hogy az 1995. januári szerződésekből nem derült ki egyértelműen a kiegészítő fűtőelemek további sorsa. Valószínűleg ezt a

kérdést a felek nyitva hagyták, többek között azért is, mert az akkori törvényi szabályozás tiltotta nukleáris hulladék – ebbe a körbe értendőek a kiégett fűtőelemek is – oroszországi importját. Ugyanakkor az elhasznált fűtőelemek plutónium tartalma messze elmaradt a katonai alkalmazáshoz szükséges szinttől és a dúsításhoz szükséges infrastruktúrával és technológiával Irán nem rendelkezett.

- A bányafejlesztés és a gázcentrifugák Teherán által nem ismert technológiák kivitelét feltételezte. Valószínűleg Irán elsajátítja ezek gyártását, és ez felgyorsítja nukleáris önellátásának kiépítését, segíti katonai programját. Ebben a kérdésben Moszkva hamar meghátrált.
- Washington a pénzügyi támogatások csökkentését, a WTO-csatlakozás lassítását, a G7-ek Oroszországgal való kibővítésének leállítását helyezte kilátásba. Ugyancsak felmerült, hogy a korábbi ígéretekkel ellentétben nem engedik be Oroszországot a gazdasági rendeltetésű műholdak fellövésének piacára, illetve kizárják a Nemzetközi Űrbázis építéséből. Ezen fenyegetések hatását azonban több tényező is csökkentette. Egyrészt ezek a kérdések már 1992 óta napirenden voltak és korábban, még a konstruktív orosz álláspont mellett sem kerültek lezárásra. Másrészt az akkori orosz külpolitikai kurzus egyéb konfliktusos kérdései, a meglévő orosz-amerikai feszültség miatt amúgy sem voltak túl időszerűek. Harmadrészt a fenyegetések bevétele az egész clintoni politika pálfordulását jelentették volna, amire Washingtonban hiányzott a politikai akarat. Nem véletlenül eme ígéretek jelentős része nem is nyilvános formában hangzott el.
- Oroszország közelebb van Iránhoz, mint az Egyesült Államok. Tekintettel Teherán rakéta-fejlesztéseire egy potenciális nukleáris fenyegetés jóval közvetlenebb kihívás Moszkva, mintsem Washington számára.
- Irán amúgy is képtelen lenne ekkora összeget előteremteni, az orosz szállítások végül ellentételezések nélkül maradnak majd.⁸

Moszkva érvelésrendszerében mindmáig meghatározó, hogy a fent említett szerződések egyetlen pontja sem sérti a fennálló nemzetközi rendelkezéseket. Egészen 2003-ig külön hangsúlyt helyeztek arra, hogy Irán betartja a Nemzetközi Atomenergia Ügynökséggel szemben felvállalt kötelezettségeit és az ellenőrzések során semmilyen jogsértő magatartásnak, katonai programnak nem találták nyomát. Így az Egyesült Államoknak sem jogi alapja, sem indoka nincs az orosz-iráni nukleáris együttműködéssel szemben kifogással élni.

Mindezek ellenére a kérdésben valamilyen szintű megállapodásra kellett jutni. Az 1995. májusi moszkvai orosz-amerikai elnöki csúcson a Gore-Csernomirgyin Bizottság⁹ elé utalták a kérdést. Az itt kötött, 1995. júniusi megállapodás mindmáig a témakör egyik legtöbbet vitatott pontja. A találkozó kapcsán készült, nyilvánosságra nem hozott emlékeztető, illetve a Csernomirgyin és Gore között folytatott bizalmas levélváltás szerint Moszkva ígéretet tett mindennemű további katonai együttműködés leállítására, kivéve a már aláírt szerződéseket, amelyeket 1999-el bezárólag teljesítenek.¹⁰ Az orosz fél ugyancsak beleegyezett a nukleáris kooperáció leállításába, a busehri reaktor kivételével, amelyet teljesen üzemkészen, a személyzet kiképzését is beleértve Moszkva még leszállíthat. Ez volt a „csak Busehr” elv. Mindezt cserébe az amerikai fél megígérte, hogy nem vezet be szankciókat, és nem hoz semmilyen, Oroszországot hátrányosan érintő büntető intézkedést.

Az ilyen jellegű megállapodás jelentőségét nem szabad túlbecsülni. Egyrészt nem a legfelső szinten történt, bizonytalan nemzetközi jogi következményekkel. Mint már korábban láttuk Moszkva hasonló orosz-iráni egyezményeket minden további nélkül semmisnek nyilvánított. Másrészt az egyezmények titkos jellege, az a tény, hogy 1999-ig az ügyben érintett szereplők jelentős része nem tudott a létezéséről, nagyban csökkentette a megállapodás hatását. Az amerikai fél a borítékolható republikánus kritika és a kétes törvényhozási jóváhagyás¹¹, míg az orosz fél a bel- és külpolitikai következmények miatt nem vállalta nyilvánosan a kompromisszumot, ami nagy valószínűséggel egyet jelentett későbbi felrúgásával. Nem véletlen, hogy a későbbiekben egyik fél sem tartotta magát szigorúan megállapodás összes pontjához.¹²

Az iráni rakéta-program és az amerikai szankciók

1996 végén újabb konfliktus körvonalai rajzolódtak ki, ezúttal orosz cégeknek az iráni rakéta-programhoz való hozzájárulása körül. Ez a kooperáció nem öltött látványos jelleget, nem kísért kormányzati szintű egyezmény. Mindazonáltal amerikai vélemények szerint orosz hivatalos szervek tudtával vagy tudta nélkül egyes vállalatok exportáltak az iráni rakéta-programhoz szükséges alkatrészeket, nyersanyagokat és ismereteket. Az iráni rakéta-program – bár közvetett úton –, de főleg szovjet technológián alapult, és a feltételezett orosz hozzájárulás révén elvileg képessé tette volna Teheránt izraeli célpontok elérésére.¹³

Hasonló, a rakéta-technológia exportja körüli orosz-amerikai polémia 1993 folyamán egyszer már kibontakozott. Az orosz-indiai relációban, még a Szovjetunió idejében aláírt, de

Oroszország által felvállalt kormányegyezményt Washington veszélyesnek ítélte, és szankciókat vezetett be az alkatrészeket gyártó orosz vállalat ellen. Ezt a kérdést sikerült 1993 nyarán egy nagyobb csomag keretében rendezni. Oroszország felülvizsgálta az Indiával megkötött szerződést, belépett a multilaterális Rakéatechnológiai Ellenőrzési Rendszerbe. Ezzel párhuzamosan az Egyesült Államok engedményeket tett a kozmikus együttműködés terén és piacán. A washingtoni siker legfőbb oka az Amerikával való moszkvai megegyezési szándék és az orosz lobbik egymás ellen való ügyes kijátszása volt.

1997-re azonban a helyzet radikálisan megváltozott. Az orosz politikai elit egyre inkább támogatta a fejlett technológiák kivitelét, és egyre többeket aggasztott a nyersanyagsektorok fokozódó gazdasági dominanciája, a fejlettebb iparágak leépülése. Az orosz gép- és technológiai exportpiacok megszerzése, védelme népszerű politikai tevékenységgé vált, az érdekelt ágazatok könnyen leltek pártfogókra. Kísérletek történtek a fegyverexport felfuttatására, atomipari együttműködések kezdődtek Kínával és Indiával. Ez a máig tartó közhangulat nem kedvezett a washingtoni törekvéseknek. A korábban szövetséges lobbik körében ugyancsak megromlott az Egyesült Államok hitele. 1997-re vajmi kevés realizálódott az 1993-as ígéretek közül, ezért a kilencvenes évek elején a még Washingtonnal kokettáló űrtechnológiai ipar is egyre inkább elfordult korábbi nyugati partnereitől és maga is a fejletlenebb országok, többek között Irán felé fordult.¹⁴

Végezetül a külpolitikát a lehetőségekhez mérten keményen kézben tartó Primakov korántsem mutatott engedékenységet ilyen kérdésekben. A külpolitikai konszolidáció feltételezett bizonyos, a Nyugattal szemben felvállalt problémás, konfliktusos pontokat. A haszonelvű orosz iparági megfontolásokhoz jól illeszkedtek a diplomácia demonstratív igényei. Ezekben a témákban volt a legkönnyebben felmutatható valamilyen szintű orosz nagyhatalmiság és önállóság. A következmények nem ígértek túl súlyosaknak, bár a nyereség sem volt számottevő.

A mindkét oldalon fogatkozó türelem biztos jele volt, hogy a felek még tényeket illetően sem bírtak megállapodni. Az amerikaiak konkrét vádjait Moszkva gyakran tagadta, míg az orosz kontroll sikereit, a letiltott exportszerződéseket és kiutasított iráni diplomatákat Washington keveselte. Jellemző, hogy a kérdéskörben meglévő ellentétek annak ellenére feszültek tovább, hogy az orosz-amerikai kapcsolatokban éppen ekkor sikerült a NATO-bővítés lezárása kapcsán általános áttörést elérni. Az amerikai fél kifejezetten rosszhiszemű magatartással vádolta Moszkvát, és legalább az export-ellenőrzés szigorítását kérte rajta.

számon. Azonban az 1997-es helsinki csúcstalálkozón felvetett témában 1998 elejére sem sikerült áttörést elérni.

A macska-egér játéknak az amerikai törvényhozás vetett véget. 1998. májusában a kongresszus mindkét háza majdnem egyhangúlag, jóváhagyta az Iránnal a rakétatechnológiai területén együttműködő cégek ellen bevezetendő szankciókat. Ez alatt javarészt orosz vállalatokat értettek. Az Oroszországgal meglévő kapcsolatok erősítésére törekvő Clinton-adminisztráció megvétózta a döntést, de Moszkva engedményei nélkül aligha lett volna képes hosszabb távon is feltartóztatni a honatyák kezdeményezését. Látna a Fehér Ház szorult helyzetét és az elkerülhetetlennek tűnő szankciókat, a Kreml is keresni kezdte a kiutat. Moszkva beegyezett az export-engedélyezési rendszer szigorításába, és vizsgálatot helyezett kilátásba az Iránnal állítólag együttműködő cégeknél. Washington a korábbi húszas listáról kiválogatott hét orosz céggel szemben „szigorításokat” vezetett be. Ez a köztes döntés főleg a Clinton-adminisztrációnak volt előnyös, és ideiglenesen levette a belpolitikai napirendről a szankciók kérdését.

Az egyes orosz cégek ellen bevezetett amerikai „szigorítások” hatékonysága igen alacsony. Az orosz és amerikai hadiipar közt történeti okok miatt nincs összefonódás, sem technikailag, sem pénzügyileg nem egymásra utaltak. Az amerikai fél legfeljebb az együttműködés ígéretével gyakorolhatott hatást a vállalatokra, ami azonban aligha volt párhuzamba állítható a már létező, fizető megrendelésekkel.

Az egyetlen érdemi szál, amelyek elvagdósítása esetleg befolyásolta volna a vállalatokat, az amerikai pénzügyi támogatások kérdése volt. Pár cég valóban részesült nyugati támogatásban vagy azért, mert az Egyesült Államok számára érdekes technológiákkal, humántőkével bírt, vagy pár ritka és különleges esetben azért, mert így akarták rábírní a menedzsmentet a gyanús megrendelések visszautasítására. Azonban ezek egyike sem válthatta ki a konkrét kooperációs mechanizmusokat, sőt, az amúgy is jelentéktelen amerikai pénzek elapadása csak még inkább ráutalta a létükért küzdő orosz vállalatokat a kétes külső piacokra. Az ilyen „szelektív szankcióknak” semmilyen érdemi hatásuk nem volt. A clintoni intézkedés inkább a belpolitikai viszonyok miatt hozott, kényszerű lépés volt. Moszkva irányában legfeljebb jelzésértékűnek, a politikai klíma romlását kinyilvánító döntésnek számított, semmint a problémát valóban megoldó lépésnek.¹⁵

Az „iráni kooperáció” a Bush-Putyin viszonyban

A kétoldalú vita és a nukleáris kooperáció kérdése újra felizzott 2000-ben. A putyini konszolidációs kurzus bizonyos washingtoni reményeket ébresztett a kérdésben való elmozdulást illetően. Nem volt kizárt, hogy a korábbi laza, korrupt, elnéző ellenőrzési rendszereket végre megregulázzák, a korábban a háttérbe szorított nemzetbiztonsági szempontokat a döntéshozatal során felértékelik, és mindez az orosz-iráni együttműködés korlátozásához vezet. Ezek a remények egyes esetekben valóra is váltak, a csak kisebb bevételt jelentő rakéatechnológiai együttműködés le is állt. Kétséges volt ugyanakkor, hogy az amerikai nyomás éppenséggel segíti vagy gátolja ezen önkorlátozás végigvitelét. Moszkva valószínűleg az amerikai törekvéseknek megfelelően, de azoktól függetlenül cselekedett. Még véletlenül sem akarta azt a látszatot kelteni, hogy külső nyomás hatására hozott döntéseket, mutatott engedékenységet.

Márpedig a Clinton-kormányzatnak épphogy demonstratív kiállásra lett volna szüksége. Irán nukleáris programja és a clintoni Oroszország-politika kudarca az amerikai elnökválasztások kampánytémájává vált. A Fehér Háznak sikerekre volt szüksége. Azonban Putyin még ha meg is akart volna egyezni, semmiképp sem lett volna hajlandó ezt a gesztust a leköszönő adminisztrációnak megtenni. Moszkva kivárt még akkor is, amikor a republikánus retorika nem sok jót ígért Oroszország számára. Clinton 2000 nyarán még tett egy kísérletet az ABM-szerződés kérdésében valamilyen orosz engedmény kialakulására, de Putyin hajthatatlannak bizonyult.

Sőt, az orosz politika nagyon hamar egyértelművé tette, hogy nem hajlandó korlátozni Iránnal való együttműködését. A Putyin-adminisztráció szemében szálka volt az orosz szuverenitást radikálisan korlátozó, 2000-től kezdődően minden technikai kooperációt betiltó kétoldalú egyezmény. 2000 nyár elejére Moszkva felmondta az 1995-ös Gore-Csernomirgyin egyezséget. 2000 decemberében pedig, Szergej Ivanov, a Nemzetbiztonsági Tanács titkárának teheráni látogatásakor, már a hagyományos fegyverexport növeléséről tárgyaltak a felek. A Kreml ugyan megállapodott a Fehér Házzal, hogy a választásokig nem hozzák ezt a tényt nyilvánosságra, de az ügy Washingtonban kiszivárgott.¹⁶

Moszkva nem véletlenül tartotta fontosnak az Iránnal való együttműködést. Teherán – a legtöbb muszlim állammal ellentétben – kifejezetten törekedett a jó kapcsolatok fenntartására. A második csecsenföldi hadjáratral szemben semmilyen érdemi iráni kritika nem érkezett Moszkvába, sőt, hangsúlyosan belügynek nyilvánították az egész kérdést. A felek együttműködése döntő tényező volt a tadzsik polgárháború 1997-es lezárásában, valamilyen szintű titkosszolgálati kooperáció volt Afganisztán ügyében is.

A két főváros sokáig hasonló álláspontot foglalt el a Kaszpi-térség lelőhelyeit illetően, ellenezték a nyugati tőkének a térségbe való beszivárgását. Nem volt kimutatható iráni ambíció a poszt-szovjet térségben sem sőt, a felek régiós kapcsolatrendszere jórészt át fedte egymást. Éppen ezért korántsem csupán gazdasági és belpolitikai érvek sorakoztak az Iránnal való technológiai kooperáció fenntartása mellett, Teherán politikailag kellemes és támogatásra érdemes partner volt.

Mindezek ellenére Putyin sok tekintetben óvatosabb politikát folytatott Irán tekintetében, mind elődje, még akkor is, ha épp az új orosz elnök volt az, aki felmondta az 1995-ös Gore-Csernomirgyin egyezményt. Ez a lépés sokkal inkább a múlt rossz döntéseivel való szakítás, semmint az Iránnal való kooperáció erősítése vagy az amerikai fél bosszantása motiválta.¹⁷ A Kreml az Egyesült Államokkal való jó kapcsolatok kiépítésére törekedett, még ha az iráni kérdéskörben nem is volt hajlandó engedményekre. Moszkva a saját nemzetbiztonsági szempontjainak rendelte alá az egész témakört és nem engedett a külső nyomásnak. A téma washingtoni erőltetése pedig a későbbiekben épphogy kontraproduktívnak bizonyult, kompromittálta az egész proliferációs kérdéskört. Az iraki akciók idején Moszkva a füle botját sem mozdította az amerikaiak – bagdadi orosz fegyverszállításokra vonatkozó – vádjaira, miközben Putyin több esetben nem volt hajlandó fogadni az iráni nukleáris témával előhozakodó izraeli minisztereket.

Nem véletlen, hogy a hatalomra jutó Bush-kormány az ígéretekkel ellentétben az orosz-iráni együttműködés leállítása végett nem lépett a tettek mezejére. Washington megszüntetett egy sor általa feleslegesnek tartott konzultációs fórumot, többek közt az iráni nukleáris programmal foglalkozó kétoldalú egyeztetéseket, de a beígért szankciók és kemény politika nem valósult meg. Bár az orosz-amerikai viszony az első időszakban meglehetősen hűvös maradt, ebben csak részleges szerepet játszott a vitatott kooperáció. Moszkva elhatározását aligha lehetett volna külső nyomással megváltoztatni, Washingtonnak az önállósuló orosz politika mellett nem nagyon voltak erre arányos eszközei. A kérdés továbbra is a diplomáciai kereteken belül maradt a korábbi, clintoni politika töretlen folytatásaként. Washington fenyegetőzött, kompenzációt ígért és az ügylet káros volta mellett érvelt – hasztalan.¹⁸

Moszkva válaszára

A helyzetben csak 2002 végétől kezdve állt be döntő változás. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség igazgatójának 2003. februári iráni útja óta gyors egymásutánban

kerülnek nyilvánosságra az iráni nukleáris program újabb részletei.¹⁹ Ezekből nemcsak az derült ki, hogy Teherán nukleáris ipara a korábban feltételezettnél sokkal fejlettebb, de több helyen megsértette az általa is aláírt Atomszorompó Szerződéshez kapcsolódó nemzetközi kötelezettségeit. Irán egyértelműen és ma már deklaráltan is a teljes fűtőanyagkör kiépítésére törekszik, rendelkezik olyan objektumokkal és infrastruktúrával, amelyek révén képes uránérc bányászatára, a kinyert urán dúsítására és a fűtőanyag fűtőelemmé alakítására.

Ezek egy része bejelentési kötelezettség alá esett volna, amit Teherán elmulasztott. Ugyancsak a nemzetközi kötelezettségek megszegésének minősül, hogy az Ügynökség ellenőrei be nem jelentett dúsítás, katonai célokra is felhasználható urán nyomaira bukkantak.²⁰ Irán saját bevallása szerint csak békés célú nukleáris ipara kifejlesztésén fáradozik, és a nemzetközi szankciók miatt kényszerül saját önellátását megteremteni.

Mindemellett a teheráni érvelés tele van ellentmondásokkal.²¹ Egyrészt az iráni nukleáris ipar a tervezett kapacitások mellett a közeljövőben csak a busehri blokk szükségleteinek egyharmadát lenne képes ellátni. Azonban ha még sikerülne is leküzdeni ezt a fogyatékossgot, akkor is hat év alatt az egyetlen busehri blokk elhasználná Irán egész ma ismert uránérc-készletét. Előállítására pedig három-ötszörösen meghaladná a világpiaci árakat. Ilyen kicsi nyersanyagbázison ekkora kapacitások kiépítése értelmetlen. Másrészt Teherán képtelen megnyugtató választ adni a feltárt nehézvíz-gyártó üzemre, amelyre semmilyen, gazdasági értelemben vett szüksége nincsen.²²

Sokkal inkább összeáll a kép, ha a katonai célú alkalmazás felől közelítjük meg a kérdést. 2005-re, mire az összes, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség által eddig feltárt, ma még épülő üzem elkészül, Irán rendelkezni fog a nukleáris fegyver előállításához szükséges teljes infrastruktúrával. Mivel az ehhez szükséges technológiai ismeretekkel valószínűleg rendelkezik, ettől kezdve pusztán idő kérdése, hogy elegendő mennyiségű nyersanyagot állítson elő egy kezdetleges bomba elkészítéséhez. Ugyancsak ekkorra teszik a következő, immár leválasztható robbanótesttel rendelkező rakéta kísérleti stádiumba jutását. Ha ezek a párhuzamos fejlesztések sikeresnek bizonyulnak, akkor Irán az elkövetkezendő három-öt év során teljes értékű, akár több robbanófejjel rendelkező, és akár Európa délkeleti részét is elérni képes nukleáris hatalommá válhat.

Már csak ezen lehetőségből – ha még nem is meggyőződésből – kifolyólag a kérdés hamar a nemzetközi politika napirendjére került. A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség jelenleg teljes őszinteséget és minden, az Atomszorompó Szerződés kapcsán Teherán által vállalt bejelentési kötelezettség teljesítését várja el Irántól. Ezen túlmenően elvárják, hogy Irán

léptesse életbe az Atomszorompó Szerződés kiegészítő jegyzőkönyvét, amely az Ügynökség munkatársainak részletesebb és teljesebb betekintést tenne lehet ővé. Ezidáig Teherán egyik követelésnek sem tett teljes mértékben eleget. Bár nem zárkózott el egyik igénytől sem, korábban tett beszámolóit rendre hiányosnak bizonyultak, a jegyzőkönyv kapcsán pedig feltételeket szab, illetve egyértelműen húzza az időt.²³ Mindezzel azt kockáztatja, hogy az ügy a z Egyesült Államok követelésének megfelelően az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé kerül, és komoly világpolitikai kérdéssé válik.

Oroszországot igencsak ellentmondásos helyzetbe hozták a partnerét érintő kellemetlen fejlemények. Egyfelől kiderült, hogy nem Oroszország volt Irán legfontosabb nukleáris partnere. Teherán már a kilencvenes évek legelejétől szoros kapcsolatokat ápolt Észak-Koreával, Kínával és Pakisztánnal. Ezek a szálak a legutóbbi időkig javarészt feltáratlanok maradtak, és jelentős részük csak Líbia Amerikával való együttműködése révén kerültek nyilvánosságra. Ezen országok hozzájárulása jócskán meghaladta Moszkvát. Pakisztánból származtak az urándúsításhoz használt gázcentrifugák, Kína több szakértőt és technológiát bocsátott rendelkezésre, míg Észak-Koreával egyes feltételezések szerint akár közös kutatási-kísérleti programokat is folytathatott Teherán. Furcsa módon tehát Oroszország renoméja a súlyosbodó helyzet révén javult.

Moszkvának felül kellett vizsgálnia a busehri projektet. A nyilvánosság ra került tények bizonyossá tették, hogy Teherán megszegte a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség felé fennálló kötelezettségeit, így Moszkva helyzete is megváltozott. A korábbi orosz retorika egyik központi eleme ugyanis az volt, hogy Irán nem szegi meg a nemzetközi szabályokat. 2003 folyamán egyik pillanatról a másikra Moszkva a nemzetközi jogrenddel legalábbis packázó Irán partnerévé vált, ami önmagában is kényelmetlen. Másrészt, ha a katonai célú alkalmazás felől vizsgáljuk az iráni programot, akkor nyilvánvaló, hogy az kifejezetten számolt a busehri uránnal, még ha nem is hagyatkozott csupán erre a beszerzési forrásra.

Az iráni program több lehetséges, az atombombához vezető utat rejt magában, ezek egyike azonban kétségtelenül az orosz fűtőelemekre épít. A nukleáris fegyver tömeges előállításához pedig nélkülözhetetlen valamilyen megbízható uránszállító, ez pedig jelen pillanatban csak Moszkva lehet a busehri erőmű okán. Végezetül pedig fennáll a lehetőség, hogy az ügy magasabb nemzetközi szintre kerül és a Kremlnek színt kell vallania. Ez utóbbi pedig akár Moszkva világpolitikai elszigeteléséhez is vezethetne.

Oroszországnak ugyanakkor kifejezetten jó nyomásgyakorlási eszközei voltak az iráni kooperációs készség felélénkítésére. Mindmáig a busehri erőmű-építés során semmi

visszafordíthatatlan nem történt, azt nem helyezték üzembe és Teherán nem kapta meg a fűtőelemeket. Tehát ha Irán valóban törekszik a busehri vállalkozás befejezésére, fenn akarja tartani szinte egyetlen nyíltan bevallott és nemzetközileg is felvállalt nukleáris együttműködését, akkor eleget kell tennie a Moszkva által szabott feltételeknek. Ezt a moszkvai köztes helyzetet, a feltételes együttműködés politikáját egyformán kamatoztathatja Teherán, de akár még Washington is. Oroszország korántsem került kényszerpályára az iráni nukleáris program felderítése miatt. Izolációs veszélyeket és világpolitikai presztízsét növelő forgatókönyvek a mai helyzetben egyformán elképzelhetők.

Moszkva számára az optimális megoldás az lenne, ha Irán mindenben eleget tenne a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség feltételeinek, illetve leállítaná kétes célú nukleáris programjának kritikus tevékenységeit, utat nyitva a busehri blokk bizonyítottan békés felhasználása előtt. Sem a „perzsa bomba”, sem az amerikai aggodalmak növelése és Washington esetleges beavatkozása nem érdeke. Éppen ezért az utóbbi időben Moszkva – ha nem is nyilvánosan – az Atomszorompó Szerződés kiegészítő jegyzőkönyvének életbe léptetését, az ellenőrzések rendszerének szigorítását szabta a busehri blokk befejezésének a feltételéül.

Az orosz álláspontot több helyen is nyomatékositották. Egyrészt a busehri blokk átadása folyamatosan egyre későbbre halasztódik. Az eredetileg 2003 végére kiírt befejezési dátum ma már egyre inkább a helyzet ismeretében némileg ködös 2005-re tolódott.²⁴ Az építés jegelésének másik, Moszkva szempontjából még kényelmesebb módja az orosz-iráni szerződéshez mellékelte, a fűtőelemek szállításáról szóló jegyzőkönyv hosszasan húzódó tárgyalása. Mint fentebb utaltam rá 1995-ben ezt a kérdést nem rendezték.²⁵

Az e tárgyban azonnal jelentkező amerikai aggodalmak érthetőek voltak, mivel a kiegészített fűtőelem ideális alapanyag a bomba elkészítéséhez. Amikor a Clinton-adminisztráció beletörődött a busehri blokk felépítésébe, akkor is ragaszkodott a kiegészített fűtőelemek az első adandó alkalommal Oroszországba való visszaszállításához. Irán ezzel szemben eredetileg meg akarta azokat tartani. Jelenleg a kérdésben nincs aláírt egyezség, és ez korántsem csak az iráni fél hibája.

Az ilyen jellegű orosz nyomásgyakorlás nem új keletű. 1995-ben Moszkvának épp Busehr révén jelentős szerepe volt abban, hogy Irán nem akadékoskodott az Atomszorompó Szerződés korlátlan ideig való meghosszabbításakor.²⁶ Mindazonáltal, ha Irán eleget is tesz a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség összes követelésének, akkor sem valószínű, hogy az Egyesült Államok vagy Izrael megbékél a teheráni nukleáris ambíciókkal. Ugyanis elvileg az Ügynökség ellenőrzése mellett, nemzetközi jogi szempontból legálisan „küszöbországgá” lehet

válni. Az atombombához szükséges tevékenységek zöme elvégezhet ő, a nemzetközi jogi rezsim pusztán a legvégső fázist, magának a fegyvernek az elkészítését tiltja.²⁷ Teherán korántsem azért titkolta el nukleáris programját, mert annak léte ütközött nemzetközi kötelezettségvállalásaival, sokkal inkább azért, mert felfedte volna beszerzési forrásait, nemzetközi, nyugati és amerikai ellenőrök előtt fel kellett volna tárnia létesítményeit, illetve kitette volna azokat egy, a jövőben sem kizárható, a kritikus létesítményekre korlátozódó megelőző csapásnak. Ez utóbbi egyébként minden valószínűség szerint érintené Busehrt és így közvetlenül hatással lenne az orosz-amerikai viszonyra is.

Összefoglalás

Az orosz lavírozó politika így inkább időt és teret nyert, semmint megnyugtató megoldást. Valószínűtlen, hogy Irán lemondana a nukleáris fegyver megszerzésére vonatkozó törekvéseiről, ami nehezen összeegyeztethetővé teszi Moszkva nemzetbiztonsági, külpolitikai és gazdasági érdekeit. Oroszország aligha kíván hozzájárulni az iráni atomfegyver előállításához, ebből a szempontból mérvadó az észak-koreai és az iraki tömegpusztító fegyverek példája. A Szovjetunió mindkét esetben – igaz Phenjan esetében némileg megkésve – beszüntette az ezen országokkal való együttműködést, amint a katonai dimenzióra fény derült és komolyabb nemzetközi érdeklődést kiváltó kérdéskörre váltak.

Nem véletlen, hogy Oroszország az utóbbi időben lassanként kihátrál az iráni kooperációból. Ezt jelenleg a nemzetközi jogra hivatkozva, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség követeléseit mögé bújva kényelmesen megteheti. Mindazonáltal ez az állapot aligha lesz tartós. Az iráni atomprogram előrehaladottsága miatt az amerikai nyomás nőni fog, Washingtonnak viszonylag gyorsan meg kell állítania a folyamatot. Így a kérdés nagy valószínűséggel vagy a teheráni engedékenység, az Atomsorompó Szerződés kiegészítő jegyzőkönyvéhez való jó- vagy rosszhiszemű csatlakozás, vagy a kérdésnek az ENSZ Biztonsági Tanácsa elé való utalása révén tovább fog fejlődni.²⁸

Moszkva érthető okokból nem kíván nyíltan szakítani Teheránnal, ezt az utóbbi hónapok időhúzó politikája kellőképpen bizonyította ezt. Putyin már korábban is a kivárást választotta, ha kínos lett volna az egyik fél mellett sem elköteleződnie. A jelenlegi helyzet felszámolása érdekében Teheránnak pótlólagos garanciákat kellene adnia, korántsem csupán azokat, amelyek ma napirenden vannak. Éppen ezért az elmúlt időszak fejleményei Moszkvában nyílt politikai opcióvá tették a busehri szerződés de facto felfüggesztését, lassú

„elfelejtését”. Ennek módja, mikéntje és időzítése kérdéses, de lehetőségként ma már valószínűleg szerepel a Kreml napirendjén.

Moszkva a helyzet változásából fakadóan egyre inkább érdekelt lesz az iráni helyzet orosz-amerikai szintű tárgyalásában. Önmagában erre utal, hogy az iráni nukleáris program komoly proliferációs kihívást jelent, új tényezők és új szereplők jelentek meg a színen. Észak-Korea és Kína mellett Pakisztánnak, egy muszlim világban kiterjedt kapcsolatrendszerrel rendelkező proliferátornak a feltűnése kifejezetten aggasztó moszkvai szemszögből. Ugyancsak elgondolkodtató ez a kérdés az iráni nukleáris ipar fényében. Ezen a területen, ilyen kihívásokkal szembesülve a két korábbi szuperhatalom eddig sem konfrontálódott, az esetek többségében végül valamilyen egyeztetett módon léptek fel.

Irodalomjegyzék

- Gallucci, Rober – Mizin, Viktor – Speier, Richard: *Iran-Russia Missile Cooperation*
<http://www.ceip.org/files/Publications/RegimeIranRussian.asp?p=8>
- Hlopkov, Anton: *Iranszkaja jadernaja programma v rosszijszko-amerikanszkih otnosenijah*, PIR-Centr, Moszkva, Naucsniye Zapiszki 18, 2001.
- Hlopkov, Anton – Lata, Vaszilij: *Iran: Raketno-jadernaja zagadka dlja Rosszii*
Jadernij kontroll, 2003/2.
- Mamedova, Nyina – Fjodorov, Jurij – Fedcsenko, Vitalij: *Iranszkaja jadernaja programma i rosszijszko-iranszkije otnosenija*, IAIR, Moszkva, 2003.
- Mizin, Victor: *The Russia-Iran Nuclear Connection And U.S. Policy Options*, MERIA Journal, 2004. március, <http://meria.idc.ac.il/journal/2004/issue1/jv8n1a7.html>
- Nagyné Rózsa Erzsébet: *A nukleáris fegyverek elterjedése: tanulságok és kilátások*, Stratégiai és Védelmi Kutatóintézet, Budapest, 1997.
- Orlov V. – Timerbajev R. – Hlopkov A.: *Problemi jadernovo nyeraszprosztranyenija v rosszijszko-amerikanszkih otnosenijah*, PIR-Centr, Moszkva, 2001.
- Safrancsuk, Ivan: *Jadernije i raketnije programmi Irana i bezopasznoszty Rosszii: ramki rosszijszko-iranszkovo szotrudnyicsesztva*, PIR-Centr, Moszkva, Naucsniye Zapiszki 8, 1998.
- Talbott, Strobe: *The Russia Hand – A Memoir of Presidential Diplomacy*, Random House, New York, 2002.
- Zobov, Andrej: *Bezopasznoszty Rosszii, Iran i amerikanszkije szankcii*, Jadernoje raszprosztranyenije, szpecialnoje prilazsenyije, 2001.

Jegyzetek

- ¹ Ugyanakkor már a Pahlavi-rezsim alatt is felmerült, hogy Irán katonai célú, nukleáris kutatásokat folytat. Részletesebben ld. Rózsa (1997), pp. 50-51.
- ² A jelenleg is folyamatban lévő busehri erőműépítés 300 orosz vállalatnak és 20 ezer embernek adott munkát. Hlopkov, Lata (2003), pp. 52.
- ³ <http://www.svr.gov.ru/material/2-13-9.html>
- ⁴ Ezen túlmenően az ENSZ főtítkárnak küldött januári üzenetében még a stratégiai nukleáris haderő 2000-2500 robbanófejre való csökkentését, a kísérleti atomrobbantások teljes leállítását is indítványozta, a taktikai atomfejek jelentős csökkentését és a szárazföldi típusok gyártásának leállítását, a katonai felhasználású plutónium gyártásának fokozatos megszüntetését jelentette be. in: Vnyesnyaja polityika Rosszii - 1990-92, (1996), pp. 201-207.
- ⁵ Talbott (2002), pp. 64-65.
- ⁶ Safrancsuk (1998), pp. 9.
- ⁷ 1993-hoz képest látványos ez az elmozdulás a hírszerzés 1995-ös nyílt jelentésében. In: <http://www.svr.gov.ru/material/4-iran.html>. Ennek a folyamatnak egyik korai stádiuma lehetett, amikor állítólag Moszkva a hírszerző szervek közötti egyeztetéseket javasolt az iráni nukleáris kutatásokról. Washington elutasította az ötletet. Safrancsuk (1998), pp. 13.
- ⁸ A busehri blokkot eleve csak 80%-ban kívánta készpénzzel kifizetni Irán, a maradékot szállításokkal fedezte volna. Hlopkov (2001), pp. 11.
- ⁹ A clintoni Oroszország-politika egyik sajátos fóruma, az amerikai alelnök és az orosz miniszterelnök nevével fémjelzett, a technológiai-gazdasági együttműködés kérdéseiben illetékes szervezet.
- ¹⁰ Majdnem ugyanezt Jelcin már korábban, az 1994. szeptemberi orosz-amerikai csúcstalálkozón megígérte a „poszt-KOKOM” rendszerbe való belépésért cserébe, illetve az erre vonatkozó ígéret újólag bekerült az 1995. májusi csúcspontos nyilatkozatába.
- ¹¹ A kérdés az 1999-es elnökválasztási kampány során kerül elő, amikor a republikánus párt az egyezmény miatt törvényszegéssel vádolja meg Al Gore-t. Minden hasonló jellegű egyezségnek ugyanis a törvényhozás elé kell kerülnie, amely szervet 1995-ben tudatosan megkerültek.
- ¹² Összességében és korántsem magának a megállapodásnak köszönhetően az 1995-ben kialakult egyezség nagyjából betartásra került. A Clinton-adminisztráció relatíve sok szankciós kezdeményezést leszerelt, míg Moszkva sorban kihátrált korábbi, Iránnak tett ígéretei mögül. Így 1998-ban a kormány nem engedélyezte egy kísérleti reaktor szállításáról szóló szerződés megkötését, leállították az uránbányászati kooperációt és az uránérc exportját. Hlopkov (2001), pp. 12.
- ¹³ Mire az orosz-amerikai megegyezés körvonalazódott 1998 júliusában, Irán már – igaz ekkor még sikertelen – kísérletet hajtott végre Sehab-3 típusú rakétájával, amely 1300 kilométeres hatótávolságával elvileg már képes izraeli, vagy akár dél-orosz célpontok megsemmisítésére. A Sehab-3 több paramétere megegyezik az észak-koreai Nodong rakétával. Phenjan viszont szovjet technológia alapján volt képes ilyen hatótávolságú ballisztikus rakétákat kifejleszteni.
- ¹⁴ Ez a probléma nem csak az orosz viszonylatban jelentkezett. 1998-ban Kijev amerikai kompenzációért cserébe elállt a busheri turbinák szállításától, azokat később orosz cégek gyártották le. Talán ezért is Washington végül nem fizetett, és Ukrajna újra felvette Iránnal a kapcsolatot. Az ukrán szándékolt és „spontán” humántőke-hozzájárulás az iráni nukleáris programhoz így is az egyik legjelentősebb. A busheri erőmű építésénél alkalmazott szakértők közel 40%-a ukrán. Lata, Hlopkov (2003), pp. 53.
- ¹⁵ Erre utal az is, hogy Washington javarészt az orosz Nemzetbiztonsági Tanács által még 1997-ben átadott, az Iránnal a rakéta-technológiában együttműködő orosz cégek listájából választotta ki áldozatait.
- ¹⁶ Bár az Iránba irányuló fegyverexport perspektíváit Moszkva rendre eltúlozza, kétségtelen, hogy Kína és India után ez az ország a harmadik legnagyobb felvásárló. Külön erénye az iráni piacnak, hogy nem az orosz csúcstechnológiához közeli rendszerekre tartanak igényt, mint például Peking, hanem hagyományos, a világ más részeire is szállított termékkörből válogatnak.
- ¹⁷ Maga Putyin így indokolta a felbontást: „...a fegyverkereskedelem visszaszorítása, pár korábbi egyezmény, amelyet a korábbi vezetés írt alá – hasznos-e ez Oroszország számára? Nem hasznos. (...)”

Csak úgy futtában aláírták. Ez főleg Iránt érinti. Be kell jelentenem Önöknek, hogy értesítettük partnereinket, miszerint nem tartjuk magunkat ezekhez a kötelezettségeinkhez, mert úgy véljük, hogy azok nem erősítik a nemzetközi biztonságot és a nemzetközi versenyt. (...) Kár, hogy ezeket a szerződéseket aláírták.” Hlopkov (2001), pp. 34.

¹⁸ Felmerült az orosz nukleáris anyagok felszámolására a G7-ek által összegyűjtendő 20 milliárd dollárnak, illetve az Egyesült Államok felé meglévő 3 milliárdos orosz adósság leírásának „busehri árukapcsolása”. Bár Putyin nyilvánosan nem utasított el egy amerikai kompenzációs megoldást, ezek az ötletek nem találtak érdemi visszhangra.

¹⁹ Ez a látogatás a 2002 közepén, iráni ellenzéki csoportok bejelentései alapján feltárt új, korábban be nem jelentett objektumok, a natanzi dúsító és az araki nehézvíz-üzem körüli bizonytalanság tisztázását szolgálta volna.

²⁰ Az ügyet azóta többször tárgyalta a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség. Részletesebben ld.: www.iaea.org.

²¹ Például a fellelt dúsított urán eredetét a már gázcentrifugák importja előtt, a gyártás helyén történt szennyezésben jelölték meg. Ugyanakkor korábban azt állították, hogy az Ügynökségnek egyébként sem bejelentett centrifugákat Iránban állították elő. Ld.: Brenda Shaffer: Iran at the Nuclear Threshold, Arms Control Today, 2003 november, http://www.armscontrol.org/act/2003_11/Shaffer.asp 2004.02.11.

²² A nehézvíz-gyártás sokkal inkább hordoz proliferációs veszélyeket, mint a könnyűvízes technológia. Éppen ezért mutatott korábban a Clinton-adminisztráció hajlandóságot Észak-Korea hasonló típusú, kétes célú reaktorait könnyűvízes blokkokra „cserélni”.

²³ A kiegészítő jegyzőkönyvet 2003 decemberében Irán ugyan aláírta, de a jelen cikk elkészültéig, 2004 márciusáig még nem ratifikálta, így az nem léphetett életbe.

²⁴ Interjú Alekszander Rumjancev, atomipari miniszterrel, 2003.12.17., www.iran.ru. Jellemző a kérdés körüli bizonytalanságra, hogy az 1995. januári megállapodásban 55 hónap alatt tervezték befejezni az erőművet. Az 1996 eleji kezdést figyelembe véve elvileg 2000 őszére már készen kellett volna lenniük. Kezdetben a késlekedés oka valóban a korábbi német dokumentáció részleges hiánya volt. Azonban már ezt követően és ennek tudatában, 1998. augusztusában az orosz fél ígéretet tett a blokk 2002 végéig történő felépítésére. Hlopkov (2001), pp. 11-13.

²⁵ Putyin alatt az orosz törvényhozás lehetővé tette nukleáris hulladék Oroszországba történő behozatalát, így a kérdés nyitva tartásának ezen oka megszűnt.

²⁶ Hlopkov, Lata (2003), pp. 52.

²⁷ Természetesen tiltja az atomfegyver megszerzésére irányuló erőfeszítéseket is. Azonban ez a szándék nem körülhatárolható, tételesen nem szankcionálható. Nem véletlenül hivatkozik Irán rendszeresen a békés célú nukleáris programjára. Ha a busehri építkezések leállnának, akkor ezek a tevékenységek nehezen lennének indokolhatóak és így a teheráni diplomáciai érvelés is léket kapna.

²⁸ Adott esetben Irán akár ki is léphet az Atomsorompó Szerződésből, megszabadulva minden ilyen jellegű kötelezettség-vállalásától. Ez egyértelműsítene Moszkva Busehrrel kapcsolatos politikáját is. Mindazonáltal egy ilyen lépés nyilván felszítaná a kérdésben meglévő vitákat, a Kreml aligha örülne egy ilyen kifejeletnek.